

Received 25.07.2025	Research Article	JOTS
Accepted 10.08.2025		9/2
Published 18.08.2025		2025: 213-228

Karı Çor Tegin Yazıtı'nın Yazım Düzeni ve Söz Varlığı Hakkında Birkaç Not

A few notes on the writing system and vocabulary of the Qarī Čor Tegin inscription

Mihriban AYDIN*

Dokuz Eylül University (İzmir/Türkiye)

E-mail: mihriban.aydin@deu.edu.tr

There are over five hundred Old Turkic inscriptions written in the Turkic runic alphabet, which are considered to be the oldest known Turkic texts. As time passes, newly discovered inscriptions are contributing to the vocabulary of Old Turkic, while also providing new data for researchers working in fields other than the Old Turkic. In 2012, a gravestone written in Old Turkic and Tang Dynasty Chinese (Late Middle Chinese) was found in Xian, China, and then transferred to the Datang xishi (大唐西市) Museum in Xi'an. Numerous studies have been conducted on these two texts, which are not translations of each other. Although the Old Turkic part of the inscription contains a short text of seventeen lines, there are different readings and interpretations due to the letters that have been erased or damaged by wear and tear on the lines. This article will focus on the spelling and vocabulary of the Old Turkic part of the inscription. After discussing topics such as the inscription's layout, the reason for the short lines, the excessive alignment of the stone to the left, and the layout of the letters, the second part of the article will address the inscription's vocabulary. Some words will be compared with their forms in other inscriptions from the inscription period of Turkic, and particular attention will be paid to the evidence found in the inscriptions of the Uyghur Khaganate. The paper will evaluate the valuable vocabulary of the Qarī Čor Tegin Inscription in relation to the inscriptions of the Uyghur Khaganate and the texts of the Old Uyghur period, and will present evidence that the inscription contains materials belonging to Uyghur dialectology.

Key Words: Old Turkic, Old Turkic Inscriptions, Uyghur Inscriptions, Qarī Čor Tegin Inscription, Vocabulary.

* ORCID ID: 0000-0003-0053-7214.

Giriş

Türk Runik harfli metinler, Türklerin bilinen en eski yazılı belgeleri olması dolayısıyla, 1893 yılında V. Thomsen'in harfleri çözmesinden itibaren tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. Bugün sayısı binlerce olan bu metinlerle ilgili çalışmalar, bir yandan yeni yazıtların bulunup okunması öte yandan önceki metinlerdeki yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri ile ilerlemektedir. Bu yoğun mesai, Türklerin ilk yazılı dönemdeki meşguliyetleri hakkında fikir verdiği gibi başta Moğollar olmak üzere başka milletler hakkında da yeni verilerin ortaya çıkmasına yardım etmektedir.

2012 yılında bulunan ve internet sayfalarında duyurulan ancak 2013 yılının Nisan ayında bir toplantı ile resmen duyurulan Karı Çor Tegin Yazıtı, Türk Runik külliyyatın iki dilli nadir ve kıymetli eserlerinden biridir. Mezar taşının sağ tarafında 222 karakterlik Tang Hanedanlığı dönemi Çincesi ve sol tarafında Türk Runik harfleri ile yazılmış on yedi satırlık Eski Türkçe bir metin bulunan yazıt, resmen duyurulduğu günden bugüne kadar üzerinde onlarca çalışma yapıldı. Çince bölümün okunup anlamlandırılmasında herhangi bir tereddüt bulunmayan yazıtın Eski Türkçe bölümünün bazı satırlarında meydana gelen silinme ve bozulmalar harflerin teşhisinde güçlük çıkardığı için farklı okuma ve anlamlandırma denemeleri yapılmıştır. Eski Türkçe bölümdeki harf teşhisleri farklı olunca doğal olarak okuma ve anlamlandırmalar da farklılaşmaktadır. Bazı araştırmacılar marifetiyle, okuma ve anlamlandırma konusunda Çince bölümdeki bilgilerden yararlanarak adına mezar taşı yazdırılan Uygur şehzadesi Karı Çor Tegin'in bir hastalık sonucu ölümü dolayısıyla hastalığının adının Eski Türkçe bölümde bulunduğunu ileri sürerek sıtmadan öldüğü fikrinin yaygınlaşması, farklı okuma ve anlamlandırma çabalarının geldiği noktayı göstermesi bakımından ibret vericidir.

Bu makalede iki ana başlık bulunmaktadır. Birinci başlıkta yazıtın yazım düzeni, metnin sola çok fazla bitştirilmesinin nedeni, satırlardaki kelimelerin hece bölünmesiyle alt satıra aktarılması, harflerin karakter özellikleri gibi doğrudan imlâ ile ilgili konular üzerinde duruldu. İkinci başlıkta ise yazıtın söz varlığının, başta Uygur Kağanlığı dönemi yazıtları olmak üzere, Türk Runik külliyyat ve Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerindeki tanıkları ile karşılaştırılarak elde edilen bulgulardan hareketle yazıtın Uygur diyalektolojisi

izleri taşıdığı sonucuna varıldı. Ayrıca Eski Türkçe bölümün soy kütüğü şeklinde yukarıdan aşağıya yazılması ve Moyan Çor Kağan'ın oğulları ve torunları ile Uyгур Yaglakar hanedanının ardılları hakkında da önemli bir kaynak olduğu vurgulandı.

1. Karı Çor Tegin Yazıtı

Karı Çor Tegin Yazıtı, biri yazılı taş öteki kapak olmak üzere toplam iki taştan oluşmaktadır. Her iki taş parça da 40x40 cm. ölçülerindedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Shanxi eyaletinin başkenti Xi'an 西安 (eski adıyla: Chang'an 長安)'ın Zhangduyuan (张杜原) adlı bölgesinde 2012 yılında bulunan yazıtın sağ tarafında Tang hanedanlığı dönemi Çincesi ile yazılmış 222 karakterlik bir metin ile sol tarafında Türk Runik alfabesiyle yazılmış on yedi satırlık Eski Türkçe bir metin yer almaktadır. Yazıt, Xi'an'deki Datang xishi (大唐西市) Müzesine nakledilmiş olup hâlen aynı müzede koruma altındadır. Yazıtın ilk kez duyurulması ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkındaki ayrıntı için bk. (Aydın M. 2023).

2. Karı Çor Tegin Yazıtı'nın Yazım Düzeniyle İlgili Sorunlar

Karı Çor Tegin Yazıtı, sağ tarafta, sağdan başlamak suretiyle yukarıdan aşağı doğru yazılmış 222 Çince karakter ve sol tarafta satır sırası yukarıdan başlayan 17 satırlık Eski Türkçe bir metin içermektedir. Eski Türkçe metin, Çince bölümün kesinlikle tercümesi değildir. Buna göre; Türk Runik harfli yazıtlar arasında, biri Eski Türkçe olan, iki dilli bir metin hüviyeti kazanmaktadır. Eski Türkçe metnin sonradan yazıldığı kuşku götürmez bir gerçektir. Çünkü mezar taşının soluna sıkıştırılmış bir hâlde, kelimelerin yarısı üst, yarısı alt satırda olmak üzere gelişigüzel yazılmıştır. Tang Hanedanlığı dönemi Geç Orta Çincesi ile yazılmış, özellikle en soldaki satır, sola yaklaştıkça Eski Türkçe için kalan küçük boşluklarda bazı satırlarda bir kelime, bazısında iki hatta bazısında ise kelimenin yarısı bulunmaktadır. Türk Runik alfabesiyle yazılmış Eski Türkçe metinde harflerin köşelerinin çok keskin olması, metnin taşta işlenmesini Çinli zanaatkârların üstlendiğini düşündürmektedir. Aşağıda, Eski Türkçe bölümün yazım düzeni ile ilgili göze çarpan hususlar üzerinde durulacaktır.

17 satırlık Eski Türkçe metin bir başlık ile başlamaktadır ve bu ilk iki satır, yazıtın naşirlerince farklı şekillerde okunmuş ve anlaşılmıştır. Herhangi bir ad bulunmayan ilk iki satırdan, metnin ne olduğu konusunda bir başlık olduğu öne

sürülebilir. Karı Çor Tegin mezar taşının Çince bölümünün neşri ile Eski Türkçe ve Çince metindeki kelime ve dilbilgisi yapıları hakkındaki araştırmalara, Eski Türkçe metin neşri olmadığı için bu çalışmada yer verilmedi. Bu çalışmalar hakkındaki ayrıntı için bk. (Aydın M. 2023: 309-316). Naşirlerin ilk iki satırı okuma ve anlamlandırma önerileri aşağıda bulunmaktadır.

Alyılmaz: (1) bu k(i)m(i)ng (2) tis(e)r b(e)zg(e)k “(1) 此墓 (所葬的人) 是誰” (2013a: 443-446); (1) bu k(i)m(i)ng (2) tis(e)r b(e)zg(e)k “(1) “Bu (mezar) kimin(dir)? / Bu (mezarda yatan) kim(dir)?” (2) dese(niz): (Bu mezar): Titretici / korkutucu / heybetli” (2013b: 20), (2015: 275-342), (2019: 221-296), (2023: 185-195); Bai: (1) boyimın (2) tisär. bāzgāk “01, 02 说起你的辈分, 令人生畏” (2013: 45-52); Ölmez: 1. bo? m η 2. t?ser² b?gk? “1. Bu ... 2. ... Bögük (?)” (2013a: 322-325); Rybatzki & Wu: bolmiš (??) “XXXX . bügü “XX XXX XXXX XXXX .” (2013: 425-442); Zhang: (1) bu k(i)m(i)η (2) tis(ä)r b(ä)zg(ä)k “这是谁的 (墓葬) ? 得了症” (2013a: 147-153), (2013b: 75-77); Zhang: (1) bu sāmāk (2) taši , bögü ““This tombstone, (is) the descendant of bögü” (2013c: 665-671); Ariz & Aydın: (1) bo [är] miη- (2) tisi bitigi “بۇ، ئەر مىڭ- (2) تىسى (1) . [بۆتۈك-دۇر].” (2014a: 65-79), (2014b: 265-272); Aydın & Ariz: (1) bo [är] miη- (2) tisi bitigi “bu, er mingtisi yazıtı(dır),” (2014: 65-80); Rybatzki & Wu: (1) XX XXX (2) XXXX XXXX “XX XXX XXXX XXXX” (2014: 115-128); Karjaubay & Kalban: (1) bu amyl (2) etser beŋgük “(1) Bu sakin (canını sakin) (2) eden ebediye” (2015: 35-47), (2018: 418-433); Moriyasu: (1) bu pimeng (2) tesär bāzgāk 故 ? “1. (若說) 此碑銘, 2. (值得悼念的?)” (2015a: 1-39), (2015b: 499-526), (2021: 101-124); Mörön & Ankhbayar: (1) bu kimiη (2) tisir bāzgāk “ЭНЭ ХЭН БЭ ХЭМЭЭВЭЭС Бэгрэк” (2015: 1-16); Hayashi: (1) bu kimiη? (2) tisär bāzgāk “(1) Whose is this? (2) If (anyone) says, shivering” (2016: 209-214); Aydın: (1) bo [är] miη- (2) tisi bitigi “bu, er mingtisi yazıtı(dır)” (2018a: 84), (2018b: 268-275), (2021a: 204-210), (2021b), (2022: 119-120); Ölmez: (1) bo kimiη (2) tēser bezgek “(1) Bu kimin (2) denecek olursa, illetli,” (2018: 200-207); Bao: 1. bu kimiη 2. tisir bāzgāk “1. 要说这是谁的 2. bāzgāk” (2019: 106-112).

Yukarıda görüldüğü üzere, ilk iki satırda okuma ve anlamlandırma birliğinden söz etmek güçtür. Bunun nedeni, ilk iki satırda aşınma ve yıpranmalardan dolayı harflerin yeterince teşhis edilememesidir. Ancak tüm okumalardan çıkarılabilecek tek sonuç ise ilk iki satırın mezar taşının hangi amaçla meydana getirildiği hakkında bir giriş metni olmasıdır. Naşirlerin büyük bir bölümünün okuduğu *bezgek* ise üzerinde durulması gerekli kelimelerdendir. Yazıtlar dönemi Türkçesinde tespit edilmeyen bu kelime, sonraki dönem metinlerinde az da olsa kullanım alanına sahiptir. Metinlerde esasen ‘ateşli bir hastalık, sıtma’ anlamıyla görülen kelimeyle ilgili görüşler, bu anlam çerçevesindedir. Örneğin, Doerfer her iki *e* sesinin de uzun ve ilk *e*’nin kapalı olduğunu düşünür: *bēzgāk* ‘maljaríja, lichorádka’. Eski Uygurcadan başlamak üzere, Türkçenin öteki dönemlerinden örnekler verir ve *bez-(i)g+āk* şeklinde bir yapıya sahip olduğunu önerir (1965: No. 825). *Drevnetyurkskiy Slovar*’, Kâşgarlı Mahmud’un

verdiği örnek ile yetinerek ‘lihoradka, malyariya’ anlamını verir (Nadelyayev et al. 1969: 97). Caferoğlu ise *bāzgak* okuyarak ‘soğuk sıtma, sıtma’ anlamıyla değerlendirir (1993: 27). Clauson, *bezge:k* okur; ikinci *e*’nin uzun olduğu kanaatiyle, kelimeye ‘ague, malaria’ anlamını verir ve kelime tabanını *bez-* fiilinden alır (1972: 391b). Erdal ise, *-gAk+* eki bahsinde *bāzgak*i de anar; *bāz-* fiilinden alır ve ‘cold fever’ anlamını verir (1991: 394). Karı Çor Tegin Yazıtı’nın naşirlerinin *bezgek* okumadaki ısrarında, kelimenin temel yani ‘sıtma’ anlamı değil, ‘titretici, korkutucu’ gibi bir anlamın öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumda *bezgek* kelimesi Yaglakar Kan’ın sıfatı durumuna geçer. Zorlama ile anlam ancak şöyle olabilir: ‘Korkutucu, titretici Yaglakar Hanı’. Tang hükümdarı Tang Dezong (唐德宗)’un Uygur kağanı için, hele kağanın ölümünden 36 yıl sonra bu tanımlamayı kullanması tuftadır. Zhang, Çince bölümde şehzadenin hastalıktan öldüğü bilgisinin Eski Türkçe bölümde tamamlandığı ve böylece şehzadenin *bezgek* ‘sıtma’dan öldüğü ifade edilir (2013b: 75). Ancak bu okuma ve anlamlandırma, dilbilgisi bakımından uygun değildir. Çünkü satır sonundaki *bezgek*, sonraki satırda bulunan Yaglakar Han’a, örneğin sıfat yapma göreviyle bağlanmayacaksa boşta kalır ve buradan ‘şehzadenin sıtmadan öldüğü’ benzeri bir anlam çıkarılamaz. Ariz & Aydın’ın başlattığı ve ardından Aydın’ın tüm yayınlarında devam ettirdiği *bo [är] miñ-* (2) *tisi bitigi* “bu, er mingtisi yazıtı(dır)” okuması da zorlama ile elde edilmiş izlenimi vermektedir. Tam seçilemeyen harflerin tahmin edilmesiyle elde edildiği anlaşılan bu okumada bulunan *miñtisi* ise yazıtlar döneminde ve sonrası Türkçe metinlerde tespit edilmemiştir. Ancak Ariz & Aydın, bu durumu Tang Hanedanlığı ordusunda sol kuvvetler komutanı olarak görev yaparken ölen bu Uygur şehzadesinin cenaze töreninin hem Türk hem de Çin geleneklerine uygun olarak yapıldığı kanaatiyle bu kanıya vararak bugün de Çin’in kırsal kesimlerinde uygulanan *Mingjing* (铭旌) uygulamasına dayandırır ve Çince *jing* (旌) karakterinin Geç Orta Çince döneminde *tisi* ya da *tışı* olması gerektiğini Karlgren ve Pulleyblank’ın sözlüklerinde dayandırarak öne sürer. Sonuç itibarıyla, *Mingjing* (铭旌) ‘ölüyü gömmek için mezarlığa götürürken tabutun önünde taşınan bayrak, tuğ’ kelimesine ulaşıldığı, bu flama üzerine, ölen kişinin kim olduğunu bildirmek amacıyla üzerine ölenin adı, ünvanı, memleketi, soyu gibi kimlik bilgilerinin yazıldığı ve ölüyle birlikte gömüldüğü, flama üzerindeki bilgilerin aynısının mezar taşına da aktarıldığı belirtilir (Aydın & Ariz 2014: 69-70).

İlk iki satırın, ayrıntılı olmasa da bir girizgâh şeklinde, mezar taşının ne olduğunun anlatıldığında kuşku bulunmamaktadır. Asıl sorun ise bu tarzda yazılmış başka bir yazıtın bulunmamasıdır. Mezar taşının Eski Türkçe bölümünde yazımla ilgili dikkati çeken bir başka husus da yazıtın neden soy kütüğü şeklinde yazılmış olduğudur. Uygur şehzadesinin ağzından anlatılmayan, hatta ne iş yaptığı, neden ve ne zaman öldüğü gibi konuların bulunmadığı, soy kütüğü dışında yalnızca cenaze törenini kimin ve ne zaman yaptırdığı konularının işlendiği bu metindeki asıl önemli ve dikkat çeken konu, soy kütüğüne şehzadenin dedesi ile başlayıp ardından babası, amcası, kardeşi ve nihayet kendi adının verilmiş olmasıdır. Metnin sonundaki, mezarın burada yatan kişiye ait olduğu ile yoğ töreninin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığının belirtildiği son altı satır sayılmadığında Eski Türkçe metnin tümüyle bir soy kütüğü olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Eski Türk yazıtları arasında soy kütüğünden bu kadar bahseden başka bir metnin bulunmaması dikkati çekmektedir. Dolayısıyla metni yazan kimsenin belli bir sistem kullandığı ve bunun kesinlikle Köktürk ya da Uygur geleneği olmadığını öne sürmek abartı olmayacaktır.

3. Karı Çor Tegin Yazıtı'nın Söz Varlığı ile İlgili Sorunlar

Yazıtın dikkat çeken bir söz varlığına sahip olduğunu belirtmek gerekir. Aşağıda, yazıtın söz varlığı ile ilgili bazı hususlara değinilecek; ilk iki satırdaki tartışmalı kelime ve yapılara yukarıdaki bölümde değinildiği için yeniden üzerinde durulmayacaktır.

3. Satır

Yaglakar Kan: Bu ad/ünvan ile kimin kastedildiği belli olmakla birlikte, üzerinde durulmayan konu ise kağanın adının neden böyle anıldığıdır? Bilindiği üzere, Uygur Kağanlığı'nın ikinci kağanının adı, Tang Hanedanlığı yıllıklarında Moyanchuo 磨延啜; Uygur yazıtlarında ise; *Tejride Bolmış Él Êtmiş Bilge Kagan* (Tes Doğu 4; Tariat Güney 6, Tariat Batı 1; Şine Usu Kuzey 1); *Tejride Bolmış Él Êtmiş Bilge Kan* (Tariat Batı 6); *Tejride Bolmış Él Êtmiş Uygur Kagan* (Tes Doğu 1) şeklinde tespit edilmiştir. Küçük farklarla aynı ünvanı kullandığı anlaşılan ancak Çinlilerin verdiği Moyan Çor adındaki Moyan bölümünün de belirlenememiş ad/ünvanlardan biri olduğunu eklemek gerekir. Moyan'ın hangi anlamda kullanıldığı hakkındaki tartışma için bk. (Aydın M. 2024: 154-155). Tang

yöneticilerinin, torununun mezar taşında Yaglakar Kan kullanımı, Bilge Kağan için yine aynı Tang yöneticilerinin *Kiçig Şad* kullanımını hatırlatmaktadır. Krş. (Togan et al. 2006: 291). *Yaglakar Kan* adı, herhangi bir bozkırlı kağanın Tang dünyasında farklı adlarla anılmasının sıradan örneklerinden biri gibi durmaktadır. Adın, kağanı yüceltici bir ad olarak düşünülmesine gerek yoktur. En azından *Uygur Kan* denseydi, daha anlaşılır olurdu. *Yaglakar Kan* ifadesi ile Uygurların yönetici klanından birinin adı olması dolayısıyla, aslında küçültücü bir ifade olarak da değerlendirilebilir. Ünvandaki *yaglakar* içinse şunlar söylenebilir: Ad, yazıtlar dönemi Türkçesinde; Tariat (Batı 7), Suci (1) ve Karı Çor (3) yazıtlarında birer olmak üzere toplam üç kez tespit edilmiştir. Boyu, Jiu Tangshu (舊唐書) Uygur klanları içerisinde ilk sırada gösterir: Yaoluoge (藥羅葛). Adın kökeni ve yapısı hakkındaki ayrıntı için bk. Aydın 2020: 148-149 ve Aydın M. 2024: 40.

4. Satır

Satırın başında bulunan kelime de epeyce tartışılmıştır. Naşirler ya *atı* ya da *altı* şeklinde okur. *Atı* okuyanlar; Uygur şehzadesi Karı Çor'un Moyan Çor'un torunu olması hasebiyle 'torun' anlamını öne sürer. Naşirlerden Rybatzki & Wu, unutulmuş iyelik eki var sayarak *atı[sı]* (2013:437); Alyılmaz (2013b: 20, 33), Zhang (2013b: 75) ve Ölmez (2013a: 324) *atı* 'adı' okur ve anlamlandırır. Ölmez, konuyla ilgili müstakil makalesinde yazılmamış iyelik eki +sI farz ederek *atısı* okur ve *atının* 'torun' anlamında olduğunu öne sürer (2013b: 89). Buradaki *atı* eğer 'torun' anlamında ise, 7. satırdaki *atısı* olduğu çok açık yazılan ve 'yeğeni' anlamındaki kelime ile birleştirmek mümkün olmaz. Bu durumda aynı *atı*; 4. satırda yazımı unutulmuş iyelik ekli *atı<sı>* 'torunu'; 7. satırda ise *atısı* 'yeğeni' anlamında kullanılmış olur ki aynı metinde aynı kelimenin iki farklı anlamını izah etmek güçtür. Ariz & Aydın'ın önerisi ise Çavuş Tegin'in önünde bir sıfat bulunduğu yönündedir: *Altı* (2014a: 70).

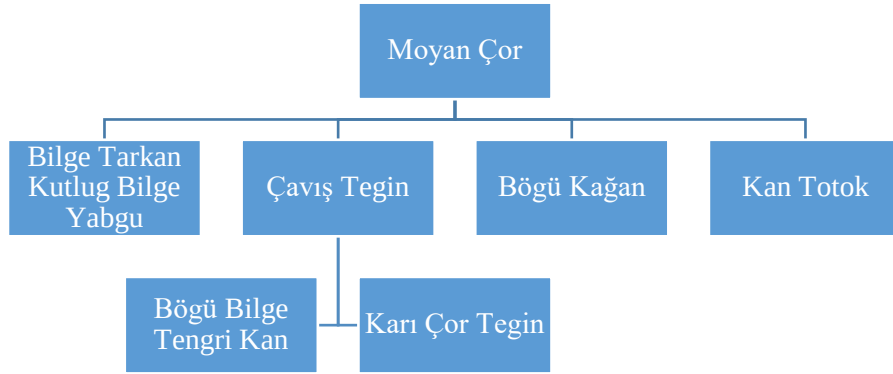
4. satır

Yukarıdaki fotoğraftan da görüldüğü üzere harf, *a/e*'ye olduğu kadar, *l'* ünsüzüne de benzemektedir. Ancak *Yaglakar Kan atısı* olması, beklendiği üzere hem dilbilgisi hem de anlam bakımından uygun görünmektedir. Aslında temel sorun

atı kelimesinden kaynaklanmaktadır. Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının yazıcısı Yollug Tegin'den dolayı *atı* kelimesi ünlüdür ve burada da genellikle 'yeğen' anlamıyla karşılanmaktadır. Ancak Suci Yazıtı'nın 8. satırındaki *yegenimin atımın körtüm amtı öltüm* "yeğenlerimi, yeğenlerimi? gördüm. Şimdi öldüm." cümlesinde hem *yegen* hem de *atı* kelimesinin kullanılması, kelimenin hangi anlamda olduğunu anlamayı güçleştirmektedir. Belki de Suci Yazıtı'nın yazıcısı, aynı anlamda iki kelimeyi kullanarak sıradan bir ikileme yapmak istemiş de olabilir (Aydın 2024: 251). Aydın, *atı* kelimesinin 'yeğen' ya da 'torun' anlamında olduğunu belirleyememenin asıl nedeninin Çağdaş Moğolcada farklı anlamlara sahip olmasından kaynaklandığını belirtir: *açı* 'erkek torun, kız torun; erkek yeğen, kız yeğen (yalnızca bir kimsenin oğullarının veya erkek kardeşinin çocukları için kullanılır)' (Lessing 2013: 12). *Atı* kelimesinin anlam dünyası hakkında, özellikle Yollug Tegin'in Köl Tegin'in torunu olma ihtimali de dâhil, bk. (Aydın 2024: 251-253).

6. ve 7. Satır

6. satırda *kan totok*, 7. satırda ise *atısı* kelimesi bulunmaktadır. Buna göre "Kan Totok'un yeğeni" ya da "Askerî Vali Kan'ın yeğeni" olarak anlaşılabilir. *Atısı* iyelik ekli yapının 4. satırın başındaki *atı* ile ilgili olup olmadığı yukarıda tartışıldı. Soy kütüğü sıralanırken dede ve baba sayıldıktan sonra amca ve kardeşler sayılacağı için 7. satırdaki *atı* için 'yeğen' dışında bir anlam düşünmeye gerek yoktur. Eğer Karı Çor Tegin, Kan Totok'un yeğeni ise Kan Totok ünvanının yapısı da sıra dışıdır. Çünkü hem *kan* 'han' hem de *totok* 'askerî vali' anlamlı iki ünvanın yan yana durması alışıldık bir şey değildir (Aydın M. 2024: 113). Bir başka konu da anılan Kan Totok'un kim olduğudur. Eğer Karı Çor Tegin, Kan Totok'un yeğeni ise, bu durumda Kan Totok'un da Moyan Çor'un oğlu olması gerekir. Bilindiği üzere, Moyan Çor'un ilk iki oğlundan Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu, Tariat Yazıtı'nın Kuzey 3; Çavış Tegin ise aynı yazıtın Kuzey 4. satırında geçer. Tang Hanedanlığı kayıtlarında Mouyu (牟羽) olarak anılan Böğü Kağan'ın Moyan Çor'dan sonra tahta geçtiği bilinmektedir. Anlaşılan o ki Moyan Çor'un Kan Totok ad/ünvanlı bir oğlu daha vardı. Buna göre; Uygur Kağanlığı'nın Moyan Çor'dan sonraki soy kütüğü şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Moyan Çor'dan sonraki soy kütüğü

11. Satır

Karı Çor adının bulunduğu bu satırın yazımında herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

11. satır

Çince bölümde ise şehzadenin adı, 1. ve 4. satırda geçer: gechuo 葛啜

1. satır

4. satır

Türkçe *çor* ünvanı genelde *chuo* 啜 olarak yazıldığı için bir yana bırakılabilir. *Karı* kelimesinin Çince tek bir karakterle yazılması ciddi bir sorun olup burada sıra dışı bir şey olduğu *ge* 葛 karakterinin yazımından anlaşılmaktadır. Çünkü bu karakter bazı Türk boy ve klanlarının yazımında da kullanılır. Bunlar; *Yaglakar* = *Yaoluoge* (藥羅葛); *Huduoge* (胡咄葛); *Yaowuge* (藥勿葛) ve *Karluk* = *Geluolu* 葛邏祿. Buna göre; Çinlilerin *kar* hecesini *ge* 葛 karakteri ile yazdıkları ortaya çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili çalışmasında Aydın, *karı* adının 'yaşlı' anlamında olmadığını belirterek *Yaglakar* ve öteki iki Uygur klanının yazımında da görülen ve *kar* hecesini karşılamak üzere kullanıldığı anlaşılan *ge* 葛 karakteri üzerinde durur ve

ayrıca bu karakterle Yaglakar hanedanına mensubiyetinin kısa ifadeyle yazılmış olduğu kanaatini belirtir (2020: 151-152). Ancak bu ikna edici bilginin yanında sorulması gereken soru ise sondaki ı sesinin varlığıdır. Eğer gerçekten *kar* ile Yaglakar hanedanı kastedilmişse Uygur şehzadesinin adının Kar Çor olması beklenirdi. Ancak Türk Runik harfli yazımdan böyle bir sonuç çıkarmak ya da yazım yanlışından söz etmek mümkün değildir. Yine de buradaki temel sorun, iki heceli ve içerisinde *r* sesi bulunan *karı* kelimesinin bir tek *ge* 葛 karakteri ile yazılmış olmasıdır ve üzerinde düşünülmesi gereken asıl konu budur.

12. Satır

Bu satırda *tëgin* ve *sın* kelimeleri bulunur. *Tëgin*, 11. satırdaki Karı Çor adının ünvanı olarak 11. satıra sığmayınca 12. satıra atılmıştır. *Sın* ise ilk kez tespit edilen, yazıtlar dönemi Türkçesinde başka örneği bulunmayan bir kelimedir. Ancak burada önemli olan, yazıtı yazan kimsenin bu kelimeyi neden tercih ettiğidir? Kelime bugünkü Çince *qín* 寢 yazılır ve fiil olarak ‘yatarak dinlenmek, uyumak; gizlenmek, pusuda beklemek; durmak, durdurmak’, isim olarak ise ‘istirahatgâh, yatak odası; tapınağın arka kısmında bulunan ve ecdatların kıyafetlerinin bulunduğu oda; mezar külliyesinde hükümdarın naaşının konulduğu oda; çirkin surat’ anlamlarındadır (Aydın & Ariz 2014: 73). Pekâlâ, bu kelimededen önce, yazıtlar dönemi Türkçesinde mezarı ifade etmek üzere hangi kelime/ler kullanılmaktaydı? Tespit edilenler şöyledir: *korug* (Ongi Kuzey 4) ve *toltun* (Bömbögör 3). *Korgan*, bugünkü bakışla ‘mezar’ gibi bir anlamda olduğu konusunda yaygın bir kanaat bulunsa da yazıtlar dönemi Türkçesinde ‘kale’ anlamında olduğu anlaşılmaktadır. *Amga korgan* (Köl Tegin Kuzey 8); *Amgı Korgan* (Bilge Kağan Doğu 31); *korgan* (Bilge Kağan Doğu 40). Özellikle Bilge Kağan Doğu 40’taki cümle *korganın* anlamı hakkında fikir vermektedir: *[karlok] éltever yok bolmış inisi bir korg[anka tezip barmış]* “Karluk ilteberi ölmüş, küçük kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş” (Aydın 2017: 95). Eski Uygur Türkçesinde ise ‘mezar, kabir’ anlamında şu kelimeler tespit edilmiştir: (Türkçe veya Moğolca olanlar): *sın*¹ (Wilkens 2021: 609); *supurgan* ~ *suburgan* (Wilkens 2021: 632); *tolangu* (Wilkens 2021: 729); *tultun* (Wilkens 2021: 756). Sonuç itibarıyla yazıtın yazıcısı, mezar taşının bulunduğu yerin bir mezar olduğunu belirtmek için Tang dönemi Çincesinde kullanılan *sını* tercih etmesi doğal ve aynı zamanda bu kullanım, Eski Türkçenin söz varlığı için büyük bir kazançtır. *Sın* ile ilgili olmak üzere, Tariat Yazıtı’nın bazı naşirlerince okunan *sinleg* ‘mezarlık’

konusu, dolayısıyla *sin* ‘mezar’ kelimesinin ilk kez Tariat Güney 5’te geçtiği konusunun ayrıntısı ve tartışmalar hakkında bk. Aydın 2016a. Ancak Tariat Güney 5’teki *sinleg* okunagelen kelimedeki harfin s^2 ; buna karşın Karı Çor Yazıtı’nın 12. satırındaki *sın*’ın s^1 ile yazıldığı gözden kaçırılmamalıdır.

12. satır

14. Satır

Satırda Tang hükümdarının ünvanı ile çekimli bir fiil bulunmaktadır: *kan yoglatdı* (*yogladdı?*).

14. satır

Çekimli fiilin yaptırma ekli olması gerektiğinden dolayı *yogladdı* okumak morfolojik bakımdan mümkün değildir. Çünkü anlam bakımından “cenaze törenini yaptıran” şeklinde anlamak daha uygundur. Yazıtlar dönemi Türkçesinde geleneksel olduğu öne sürülebilecek bu yazımda ya *d* harfini şeddeli okumak ya da yazımına gerek görülmemiş/unutulmuş bir t^1 gerekmektedir. Bu tip yazım örnekleri başka yazıtlardan da bilinmektedir. Örneğin: ı< d> tı (Köl Tegin Güney 2, Doğu 7; Bilge Kağan Kuzey 14, Doğu 7); ı< d> tım (Bilge Kağan Doğu 40; Tonyukuk I Kuzey 9, II Doğu 2; Şine Usu Doğu 4, 11, 11, Güney 3, Batı 3); ı< d> tımız (Köl Tegin Doğu 40; Tonyukuk II Batı 7); ko< d> tı (Bilge Kağan Güney 12); eşi< d> tim (Tonyukuk I Doğu 7); ı< d> tı (Küli Çor Batı 11; Şine Usu Kuzey 6); ko< d> tum (Şine Usu Doğu 2, Güney 6); eti< t> dim (Tariat Güney 6); yaratı< t> dım (Tariat Batı 2, 3); turu< t> dı (Tariat Kuzey 2); yü< d> tüm (Elegest I (E 10)/5); ulga< d> turu (Herbis-Baarı (E 59)/1. Bundan başka, yazıtlar dönemi Türkçesinde yaptırma ekli *yoglat-* fiilinin geçtiği tanıklar ise şöyledir: *yoglatayın* (Tonyukuk I Kuzey 7); *yoglat< d> ı* (Küli Çor Doğu 12, Güney 2).

Yukarıdaki tanıklardan hareket edildiğinde yaptırma eki beklendiği hâlde yazılmadığı anlaşılmaktadır. Eğer yazımı unutulmuş bir yaptırma eki eklenmeyecekse, yanındaki sesi şeddeli okumaktan başka çare yoktur. Bu iki

çözümünden hangisinin doğru olduğunu bilmek güçtür. Ancak her durumda bu yazım, güçlü bir olasılıkla tasarruf amacıyla kullanılmıştır.

15-16-17. Satırlar

15-16-17. satırlar

Yazıtın belki de en ilginç yanı son üç satırda bulunan tarih verme biçimidir. On iki hayvanlı takvim sistemiyle verilen tarih şöyledir: (15) *lagzın yıl* (16) *altınç ayka* (17) *yēti yaŋıka*. Lagzın yılının 795'i işaret ettiği, bilinen bir konudur. Ay yazılırken yönelme hâli eki ile kullanıldığı genel bir kuraldır ve başka yazıtlardan da bilinmektedir: *bēşinç ayka* (Şine Usu Doğu 9); *toguzunç ayka* (Hoyto-Tamır VIII/4); *onunç ayka* (Hoyto-Tamır XVI/1). Yıl yazılırken de aynı durum söz konusudur: *yılan yılka* (Tariat Doğu 5); *lagzın yılka* (Tariat Güney 4; Şine Usu Kuzey 11); *bars yılka* (Tariat Batı 1; Şine Usu Doğu 7); *yılan yılka* (Tariat Batı 1); *koñ yılka* (Şine Usu Kuzey 9; Batı 2) *takıgu yılka* (Şine Usu Kuzey 10; Batı 4); *bēçin yılka* (Hoyto-Tamır XV/1). Hayvan adı olmadan, yalın kullanımda da yine yönelme hâli eki bulunmaktadır: *ol yılka* (Köl Tegin Doğu 36; Bilge Kağan Doğu 27); *bir y²ılka* (Köl Tegin Kuzey 4) vs. Yazıtın son satırındaki *yaŋı* da Uygur diyalektolojisi için değerli tanıklardan biridir. Yaŋının eski Türk yazıtlarındaki tanıkları şöyledir: *[eŋ il]ki ay altı yaŋıka* (Şine Usu Kuzey 9); *ēki yaŋıka* (Şine Usu Doğu 1); *törtünç ay tokuz yaŋıka* (Şine Usu Doğu 3); *sekizinç ay bir yaŋıka* (Şine Usu Doğu 5); *sekizinç ay ēki yaŋıka* (Şine Usu Doğu 6); *sekizinç ay üç yaŋıka* (Şine Usu Batı 1); *onunç ay ēki yaŋıka* (Şine Usu Batı 2); *ēkinti ay altı yaŋıka* (Şine Usu Batı 4); *bir yēgirmike ay bir yaŋıka* (Hoyto-Tamır VI/4); *tokuzunç ay ēki yaŋıka* (Hoyto-Tamır XV/2). Bir kez kişi adı olarak: *Yaŋı köl tarkan* (Arhanan 1) (Aydın M. 2024: 173). Görüldüğü üzere, tanıkların tümü Uygur Kağanlığı dönemi yazıtlardan elde edilmiştir. Kelimenin temel anlamı 'yeni' olup 'ayın birden ona kadar olan günlerine verilen ad' anlamıyla da kullanıldığı genel kanaattir (Clauson 1972: 943b-944a). Aydın, kelimenin yalnızca Uygur dönemi yazıtlarında tespit

edilmesi dolayısıyla Uygurların diyalektik kelimelerinden biri olduğunu belirtir (2016b: 296-297). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de tanıdığı çok olan kelimelerden biridir (Wilkins 2021: 863). Ayrıca bk. Nadelyayev et al. 1969: 234 ve Erdal 2004: 227.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Uygur Kağanlığı döneminde, Tang Hanedanlığı başkenti Chang'an'de, Uygur şehzadesi Karı Çor hatırasına yazdırılan mezar taşı, 2012 yılının son günlerinde bulunmuş olmasına karşın, ilk bulunduğu günden bugüne kadar onlarca çalışmaya konu olmuş değerli bir metindir. Üzerinde çok fazla çalışma olmasının bir nedeni, söz varlığı ve tarihî olaylar bakımından çok önemli ise de bir nedeni de yazıtın bazı satırlarındaki okuma ve anlamlandırmalarda uzlaşmaya varılamamış olmasıdır.

Bu çalışmada önce yazıtın yazım düzeni, satırların kısa olmasının nedeni, iki metnin birbirinin tercümesi olup olmadığı, yazı karakterleri, ardından ise yazıtın söz varlığından elde edilen değerli kanıtlar üzerinde duruldu. Yazıtın söz varlığını oluşturan kelimelerin öteki Eski Türkçe yazıtlarda bulunup bulunmadığı, yazıtın söz varlığını değerli kılan nedenlerin neler olduğu hakkında değerlendirmelerde bulunuldu. Kısa kısa toplam on yedi satırlık bu yazıtın özellikle Uygur Kağanlığı'nın Moyan Çor'dan sonraki döneme ışık tuttuğu ve Uygurların soy kütüğüne çok değerli katkılarından söz edildi. Sözvarlığının, hem Uygur Kağanlığı'nın öteki yazıtları hem de sonraki dönem Eski Uygurca metinlerle karşılaştırılması sonucunda Uygur diyalektolojisine ait çok sayıda tanığın elde edildiği vurgulandı.

Kaynakça

Alyılmaz, C. (2013a). 葛啜墓誌 突厥文銘文的釋讀 [Decipherment of the Turkic Inscription on the Epitaph of Ge Chuoshui]. 唐研究 [Studies on the Tang Dynasty], 19, 443-446.

Alyılmaz, C. (2013b). Karı Çor Tigin Yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 1-61.

Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Alyılmaz, C. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki (Kök)Türk Harfli Yazıtlar. In Gökdağ, B. A. et al. (Eds.), *Ortak Türk Tarihi*, C. 6 (pp. 221-296), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Alyılmaz, C. (2023). Karı Çor Tigin Yazıtı'nda Geçen “Bezgek” Sözcüğü ve Uygurların Boy Damgası Üzerine. In Karahan, L. & Yıldız, H. (Eds.), *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (pp. 185-195). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ariz, E. & Aydın, E. (2014a). Henzuçe-Qedimki Türkçe “Karı Çor Tekin Qebre Teşi” Üstide Yengi Tetkikat. *Şincang Üniversitesi İlmîy Jurnili*, 35(2), 65-79.

Ariz, E. & Aydın, E. (2014b). *Qedimki Türk Yeziqidiki Taş Pütükler*. Ürümqi: Şincang Halq Neşriyati.

Aydın, E. & Ariz, E. (2014). Xi'an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar. *Bilig*, 71, 65-80.

Aydın, E. (2016a). Tariat ve Xi'an (Karı Çor Tegin) Yazıtları Işığında sını “mezar” Sözcüğü Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61(2), 161-166.

Aydın, E. (2016b). Dialectal elements in the vocabulary of the Uyghur Khanate inscriptions. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69(3), 285-300.

Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, E. (2018a). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, E. (2018b). *Taşa Kazınan Tarih, Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.

Aydın, E. (2020). “Yaglakar” Adı ve Karı Çor Tegin Yazıtındaki “Karı” Sözcüğünün Anlamı Üzerine”. *Dede Korkut Dergisi*, 9/23, 146-154.

Aydın, E. (2021a). *Bozkırın Tanıkları, Eski Türkçe Yazıtlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, E. (2021b). Karı Çor Tigin (Xi'an) Bitigi. (<http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kari-cor-tigin-xi-an-bitigi>). (Erişim tarihi: 10.07.2025).

Aydın, E. (2022). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aydın, E. (2024). *Köl Tegin, Türklerin Yenilmez Savaşçısı*. İstanbul: Kronik Kitap.

Aydın, M. (2023). Karı Çor Tegin Yazıtı ile İlgili Yapılan Çalışmalar Hakkında Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 307-326.

Aydın, M. (2024). *Eski Türk Kişi Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Bai Yudong (2013). 回鹘王子葛啜墓志鲁尼文志文再释读 [Reinterpretation of the Runic Inscription on the Epitaph of the Uyghur Prince Ge Chuoshui]. 蒙古史研究 [Studies on Mongolian History], 11, 45-52.

Bao Wensheng (2019). 回鹘葛啜王子身世考—重读 《故回鹘葛啜王子墓志》 [An Inquiry into the Life of Uyghur Prince Ge Chuoshui — A Rereading of The Epitaph of the Late Uyghur Prince Ge Chuoshui]. 敦煌研究 [Studies on Dunhuang], 174, 106-112.

Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden & Boston: Brill.

Hayashi, T. (2016). Epitaph of an Uighur Prince found in Xi'an. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61(2), 209-214.

Karjaubay S. & Kalban, I. (2015). Karı Çor Tigin Anıt Mezar Kitabesi. *Türkologiya*, 2015(2), 35-47.

Karjaubay, S. (2018). *Zapiski Kazahskogo Tyurkologa/The Kazakh Turkologist's Notes/Kazak Türkoloğun Notları*. Almatı: Arıs Press.

Lessing, F. D. (2013). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev. Karaağaç, G. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Moriyasu, T. (2015a). 東ウイグル帝国カリ Chol 王子墓誌の新研究 [A New Study on the Epitaph of Prince Qarıçor of the Eastern Uyghur Empire]. 史艸 [Historical Notes], 56, 1-39.

Moriyasu, T. (2015b). 北回鹘汗国葛啜王子墓志新研究 [A New Study on the Epitaph of Prince Qarıçor of the Northern Uyghur Empire]. Trans. Bai Yudong. 唐研究 [Studies on the Tang Dynasty], 21, 499-526.

Moriyasu, T. (2021). 漠北回鹘汗国葛啜王子墓志新研究 [A New Study on the Epitaph of Prince Ge Chuoshui of the Northern Uyghur Khaganate in the Mobei Region]. 胡风西来：西域史语译文集 [Western Winds from the Steppe: A Collection of Historical and Linguistic Translations on the Western Regions] (pp. 101-124). Trans. Bai Yudong. Shanghai: Guji chuban she Press.

Mörön, B. & Ankhbayar, B. (2015). Харычор Тегиний бунханы бичеес хийгээд уйгурын яклагар овогтны доройтол. *Түрэг, Уйгур судлал* [Research on Turkic and Uyghur Studies], 2015, 1-16.

Nadelyayev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.

Ölmez, M. (2013a). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

Ölmez, M. (2013b). Ermenice 'Torun'un Türkçesi Var mıydı? *Derin Tarih*, 15, 88-89.

Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

Rybatzki, V. & Wu Guosheng (2013). 西安新發現唐代葛啜王子古突厥魯尼文墓誌之解讀研究 [Study on the Decipherment of the Newly Discovered Old Turkic Runic Epitaph of Prince Ge Chuoshui from the Tang Dynasty in Xi'an]. *唐研究* [Studies on the Tang Dynasty], 19, 425-442.

Rybatzki, V. & Wu Kuosheng (2014). An Old Turkic Epitaph in Runic Script from Xi'an (China): The Epitaph of Qarī çor tegin. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 164(1), 115-128.

Togan, İ. et al. (2006). *Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen Verlag.

Zhang, Tieshan (2013a). 西安發現《故回鶻葛啜王子墓志之突厥如尼文考釋》 [A Philological Study of the Old Turkic Runic Script on *The Epitaph of the Late Uyghur Prince Ge Chuoshui*, Discovered in Xi'an]. “內陆欧亚历史文化” 国际学术研讨会 [Proceedings International Symposium on History and Culture of Inner Eurasian] (pp. 147-153), Xilinhot.

Zhang, Tieshan (2013b). 《故回鶻葛啜王子墓志》之突厥如尼文考釋 [A Philological Study of the Old Turkic Runic Script on *The Epitaph of the Late Uyghur Prince Ge Chuoshui*]. *唐研究* [Studies on the Tang Dynasty], 19, 75-77.

Zhang, Tieshan (2013c). Study of a recently discovered Runic epitaph from Xi'an. In Şirin User, H. & Gül, B. (Eds.), *Yalın Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı* (pp. 665-671). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.